

- [Головна](#)
- [Про сайт](#)
- [Автори](#)
- [Контакти](#)
- [Дякуємо! :\)](#)

Відкрити меню... ▾

Життя козаків-запорожців: Іван Розсолода – син січовика, 116-літній інформатор Дмитра Яворницького

[Головна](#) > [Актуальне](#) > Життя козаків-запорожців: Іван Розсолода – син січовика, 116-літній інформатор Дмитра Яворницького

За виданням: [Дмитро Яворницький. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу](#). – Ч.П. – Дніпропетровськ: “АРТ-ПРЕС”, 2005. – С.3-29.

• [Вступ](#) • [Про Івана Розсолоду і його родину](#) • [Про батька-запорожця](#) • [Звідки бралися запорожці](#) • [Запорозьке привілля й довкілля](#) • [Про гніздюків і січовиків](#) • [Війни та протистояння](#) • [Запорожці на відпочинку](#) • [Запорозькі люльки](#) • [Запорозька музика](#) • [Господарство запорожців](#) • [Укріплення й помешкання](#) • [Їжа й посуд у запорожців](#) • [Запорозьке вбрання](#) • [Зброя у запорожців](#) • [Козацькі коні](#) • [Гроші у запорожців](#) • [Запорозьке врядування](#) • [Здоров'я й довголіття](#) • [Характерники](#) • [Християнство на Запорожжі](#) • [Козацький похорон](#) • [Куди поділися запорожці](#) • [Біля двору Івана Розсолоди](#) • [Плани й карти у книзі](#) • [Деякі висновки з погляду сьогодення](#) • [Джерела](#)

Довкола козаків і козацької старовини сьогодні твориться багато легенд і майже-казкових уявлень. Якими ж вони були насправді? Класикові української історії та музейництва Дмитрові Яворницькому колись пощастило зустріти майже-очевидця тих часів: навіть не онука, а **сина запорозького козака!** Іван Гнатович Розсолода, улюблений син січовика Гната Недоступа, у свої сто шістнадцять(!) років зберіг пам'ять про батькові оповіді з козацького побуту, а багато що встиг побачити й на власні очі.

Ці справді безцінні записи Дмитро Іванович вмістив у своїй першій великій монографії “Запорожжє в остатках старини и преданиях народа”, розпочавши ними її другу частину. Будучи вперше опублікованою 1888 року, ця інформація разуче відрізняється від усіх інших оповідей на козацьку тематику, які вже значно більше повиті серпанком легенди.

Публікуємо сьогодні тут розповідь Івана Розсолоди, викладену Дмитром Яворницьким, без жодних змін, окрім розбиття великих шматків тексту на тематичні розділи й логічні абзаци — для легшого їх сприймання. Усі виділення в тексті також зроблені нами.

Наводимо також усі ілюстрації, вміщені в монографії, згрупувавши їх за темами розповіді.

[Про Івана Розсолоду і його родину.]

В селі Чернышовке живе глибокий старик, Іван Ігнатович Россолода, єдиний представник павшого Запорожжя, син запорожського козака Недоступа. По власним розрахункам Івана Ігнатовича, йому около 116 років, але він ще рухається і по хаті і по двору, дивиться на маленькими дітьми, “доглядає” телят. Іван Ігнатович прекрасно зберіг спогади про життя запорожських козаків взагалі і про життя свого батька в частині. *“Мій батько жили отут саме, де й я живу, а женились тоді, як уже розорили Січу; як женились, то їм було шістьдесят років; прижили вони сім синів, – дочки ні одної не було; я був підстаршим сином у батька, і тепер усі мої брати поумирали, тільки я один і зостався”*.

“Батько дуже довго жили, а як умирали, то прохали поховати їх на старому кладовищі*, щоб тут люди не топтали по їх кісткам: вони знали, що тут буде велике селище. Господь привів і мене багато на цьому світі бачити. І де я не виходив цими ногами? Ходив і в Харків, ходив і в Богодухів, і в Ахтирку, і в Красний-Кут, а в Києві був аж тричі, та все пішком”.

* Тепер воно називається старим – Д.Я.

– А не страшно вам, дідусю, умирати?

– Ні, панечку, не страшно, нічого не страшно. Я вже давно благаю Бога: Господи, дай смерть, та тільки з покаєнням; на цьому світі жити, тільки гріха набиратися.

По розповідях Івана Ігнатовича, він народився в Нікополе, але дитинство і юність провів разом з батьком на місці колишнього запорожського зимовника, де і тепер сидить хатою. Женився він в Полтавській губернії, і це склалося таким чином. Відправився він по якійсь надобності в Полтавську губернію і там в одному хуторі побачив “панночку”, “закохався” в неї і женився. *“Дворянка була, капітанська дочка, і земля мала (мала) собі; тільки на одну ногу кривенька була, а людина добренька, розумна. Велике мені спасіння від тєї жєнитьби було: тоді скрізь сарана тут літала; повиїдала хліб, листя на деревах, траву. Настав голод великий, ні в кого хліба нема. Так я було поїду до родичів своєї жінки, наберу у їх гречки, хліба, приїду додому та й живу”*.

Взагалі про першу свою жінку Іван Ігнатович розповідає з глибоким повагою і любов'ю. Але, як великому огорченню його, любима ним жінка дуже рано умерла (спустя шість років після шлюбного), залишивши йому дочку Ірину. *“Тепер моїй Орині рік вісімдесят буде, якщо живе, – вона десь помандрувала у Чорномор'я. Чув, що у неї і діти були, і що у тих дітей діти; – то вже правнуки, та і од правнуков єсть покоління, – це вже праправнуки”*.

Вдовів після першого шлюбного, Іван Ігнатович, спустя чотири роки, женився вдруге вже на простій крест'янці, від якої мав двох дочок і чотирьох синів: Якова, Самойла, Петра, Івана, з яких старшому 53 років, а молодшому 30 років. Він прекрасно пам'ятає ще царицю Катерину.

“Як я родивсь, то тоді була ще цариця: я доволно знаю, як вона бігла сюди, – тоді тут усе милі (каменні стовпи) ставили”.

Іван Ігнатович веде життя по-істині самотнє: вже більше п'ятнадцяти років не п'є водки і не їсть скоромної їжі. *“Тільки мені й скорому (т.є. скороми), що пампушки з медом, олія та молоко, а інколи хліба м'якенького пожую – от тобі і все”*. З виду Россолода доволно високого зросту, худощавий, тримається трохи сутуло, носить узку, середньої величини, бороду, на голові довгі, густі волоси, тільки трохи посивілі сединою. На моє здивування, як це Россолода, прожив стільки років, майже не посивів, він відповів: *“У мене порідня така, та ще й то сказати вам, панічу: то пустий волос, що сідий”*.

М.І. Рок. Портрет старшого запорожського козака І.І. Россолоди.

Старик чрезвычайно богомолен: каждый воскресный и праздничный день он пешком ходит в церковь, что составляет в оба конца около десяти верст; летом живет отдельно от семьи в “келье”, построенной в саду над рекой, на месте отцовского зимовника. Своим аскетическим образом жизни и глубокою религиозностью он внушает к себе необыкновенное уважение всем своим односельчанам. Он говорит мало, потому что страшно устаёт, но зато весьма охотно и до крайности симпатично; по временам из его старческих глаз капают горячие слезы... И слова столетнего старца звучат, как глас какого-нибудь ясновидца, как слова ветхого деньми патриарха.

Переноса с покорностью многие тягости настоящей жизни, старик Россолода жалуется лишь на бессонницу да слабость сил. Бессонница сильно одолевает его. *“Оце ляжеш спати, так не заснеш ні за що, а так лежиш, та й годі; і не знаєш, чи воно день, чи воно ніч, тільки шо заплющив очі”*. Немало страданий причиняет старику и то обстоятельство, что ему почти невозможно лежать: *“кістки болять, тільки й лежиш, що на спині, а на боках так совсім не можливо: оце на ладижках такі струпи поналежав, що й доторкнутьця не можливо. А ще гірш мені уставати: Боже, як важко! Та й очі плохі стали, увечері бачу, так як скрізь сито”*.

Было воскресенье, когда я явился к Ивану Игнатовичу Россолоде. Погода стояла на дворе чудесная. Прошед из двора в сад, я увидел здесь небольшую хатку, в виде куреня, и приблизился к ней; оказалось, что это летнее пребывание Россолоды, известное на его языке под именем “келий”. Поздоровавшись и перекинувшись двумя-тремя словами о погоде, я тот же час приступил к расспросам о житье-бытье запорожцев. Россолода, будучи предупрежден о приходе к нему “запорожского пана” – так звали меня в селе, охотно отвечал мне на все мои вопросы. Весь рассказ его записан мною буквально, в несколько приемов.

[^ вгору](#)

[Про батька-запорожця.]

– Гай, гай, дідусю, які ж ви похилі!

– *А як же ж мені, паничу, не бути похилому, як мене Господь держить на цім світі уже більш ста год!*

– Це ж, мабуть, Господь і держить вас задля того, щоб знати мені од вас те, що треба.

– *А що ж Вам треба?*

– Та треба мені розпитати вас дещо про запорожців; що воно за народ такий був, як вони жили і де вони поділись, щоб по їх жисті і споминати їх.

– *Себто, бач, правди у їх допитатьця?*

– Так, так, любий дідуню, правди допитатьця у їх. А чи не чули про них чого-небудь?

– *Як не чув, як мій батько та були* із тих самих запорожців.*

* Малороссы об отце, даже и заглазно, говорят во множественном числе. – Д.Я.

– Он як!

– *Так іменно! Сперш вони були у помішниках, коли чули, при отаману Перебійнису.*

– Як не чув? Чув.

– Да, так ото вони були у помішниках у пана отамана, бачили ту Січу, може там скільки раз, ходили і на війну з козаками, а потім вийшли із Січі та й сіли отут саме, де й я сижу; тут вони і бурдюжок собі поставили, тут і одружились, а одружились уже старенькими, – так, мабуть, год шестьдесят їм було. Найлюбійшим сином був у їх я. Оце було як загуляють, як зап'ють, то зараз і кричать: “Ех, Ясько, будеш у мене запорожець!” Вони й водили мене по-запорожськи: обриють голову, то так і ходиш, як та салотівка.

– Чим же вони брили?

– Бритвою! Гостра така була, шо наче вони гладять, а не бриють.

– Так ви, діду, із настоящих запорожців?

– Із настоящих запорожців, та ше й сам трохи запорожець, бо як крестили мене, то батько ще й пороху підсипали у купіль, щоб загартувати, бачите, із самого малку, – уже така поведенція була у тих козаків.

[^ вгору](#)

[Звідки бралися запорожці.]

– Ну, скажіть же, любий дідуню, звідкіля ті запорожці набирались?

– Звідкіля набирались? Відовсюди. Той звідтіля прїїде, той звідтіля прїїде, з десятка до двадцятка, а з двадцятка до тридцятка – та так ціла сила і набиралась. У Січ прїїмали усякого, тільки мення переставляли: де хто з-під пана утече, прїїмуть; де хто од батька та од матері біжить, прїїмуть; де якій жінку покине, прїїмуть; так аби до Січі докотив, то й живе там, не вигонють. Зараз єму чуприну заведуть і готов, зараз і зодягнуть. Оце прїїде, бувало, до запорожців чоловік босий, голый, а вони его уберуть як пана. Та воно й дива нема: у їх сукон тих, одежі, так яких хочеш сортів і скільки завгодно можно було достати. Отак вони і набирались. А інколи так і дітей хапали по городах: приманють гостинчиком та й похопяють. А вже на Січі воля вольна: не захочеш жити, іди собі хоч зараз. Прїїшов якомсь на Січу городивик, а у запорожців саме піст був, треба до церкви ходити. Став і він ходити; увесь піст ходе та й ходе. “А шо, батьку, уже мені обридло ходити!” – “А як обридло, то бери гроші та й йди”. Дали єму три пуди мідняків, він і подавсь.

– А кому ж вони дань платили?

– Аж нікому! Вони самі собою жили, – так, козаки, лицарі та й годі.

– І багато ж їх, скажіть, було?

– Точно доказати вам не докажу, – Бог їх знає, а так як подумаю собі, то наче тисяч двадцять і було, або й більше. Його сила тяженна була, – того запорожця! Кажуть, будьто їх було сорок-сороків, та це вже тоді, як вони виходили відціля. Треба було народу великого, як привилля велике було.

[^ вгору](#)

[Запорозьке привилля й довкілля.]

– А привилля таки справді велике було?

– Привілля так уже так, що привілля! Теперь такого ні близько, ні далеко нема. Та що теперь? Теперь так, що волен та недоволен, а тоді так, що і волен і доволен. Недаром же кажуть, як жили ми за цариці, їли паляниці, а як стали за царя, так не стало й сухаря. Теперь як сказати, що воно тоді було, так і не повірять. Тоді цвіти усякі цвіли, тоді трави великі росли.

Ось тут, де теперь у нас церква, так така була тирса, як оцей ціпок, що у мене в руці, як глянеш, так наче жито стоїть; а комиши, як той ліс, – іздалека так і біліє, так і вилискуєця. А що вже пирій, ковила, мурава, орошок, кураї, бурундуки, то як увійдши у них, так тільки небо та землю і видко, – діти, було, губляця в траві. Оце підніметця угору, виросте, та вп'ять і впаде на землю, та так і лежить, як та хвиля на морі, а поверх неї уже й друга росте. Як запалиш було її, так вона неділі три або й чотири горить. Підеш косить, косою не одверниш, поженеши пасти коней, то і не побачиш їх, загониш волів, тільки роги мріють. Чи випаде сніг, чи настане зима, байдужисінько: хоч якій буде сніг, а трави не закриє. Пустиш собі чи коня, чи товарию, чи овець, так вони так пустопаши і пасутця, тільки коло отари і ходили чабаньці; а як загониш їх у траву, так вони поміж нею наче комаши мріють, – тільки увечері і вздриш; тоді вже коло їх роботи, – вибирати тирсу, що поналазе у вовну!.. А що вже поміж тією травою та різних ягід, то й казати нічого. Оце як вийдеш було у степ та як розгорниш траву, то полуницю так і бери руками. Оцієї погані, що теперь поразвелась, ховрашків та гусениці, тоді і не чути було. От які тоді трави були!

А бжолі тієї? А меду? Мед і по пасіках, мед і по зимовниках, мед і по бурдюгах так і стоїть було у липовниках: скільки хочеш, стільки і бери: більши усього від диких пчіл. Дика пчола скрізь було сидить: і на комишах, і на вербах; де буркун, у буркуні, де трава, у траві. За нею і проходу не було: то було вирубають дупла, де вона сидить.

А ліса того? Бузинина, свидина, вербина, дубья, грушья! Груш було як напада з гілля, так хоч бери граблі та горни валки: так і лежать на соньці, пока не попечутця. Садки такі були, наче сукном покриті, – патока з них і тече. А товщина ліса яка була? Верби так їжи-Богу десять аршин у обхват...

Земля свіжійша була, ніхто її так не вимогав, як теперь, сніги лежали великі, і воду пускали велику, то і дерево росло добре.

А звіру, а птиці? Вовки, лисиці, барсуки, дикі кози, чокалки*, виднихи** — так один за одним і біжать, так і пластають по степу. Вовків така сила була, що їх кійками били, а з їх кож чоботи носили та кожанки робили. А їсакка того, їсакка?.. І казати нічого! Були ще й дикі свині, такі гладкі та здорові; вони більши усього по плавнях шниряли. Оце як побачиш у плавні яку свиню, то скорійши кидайсь на дерево, а то хрю! хрю! чмак! та до тебе, так рилом і пре; виставе морду вперед та й слуха, чи не йде хто; як забаче чоловіка, зараз до нього, товқиць рилом! З ніг звале, тоді й давай рвати. Були й дикі коні; вони цілими табунами ходили; косяка три-чотири так і ходять...

* “Той же вовк, тільки злійшій над вовка” – І.Р.

** “Звір'є – схожіє на лисицю, тільки живе в воді. На ньому така кожа, наче іскри сиплюця, а як погладиш, то він так і вилискуєця”. – І.Р. Очевидно, реч'є идєт о рєчнєй выдрє. – Д.Я.

А що уже птиці було, так, Боже великій! Качок, лебедів, дрохов, хохітви, диких гусей, диких голубів, лелек, журавлів, титарваків, куріп'ят, – так хо-хо-хо!.. Та все які плодючі! Одна куріпка виведе було штук двадцять п'ять куріп'ят за місяць, а журавлі як понаплодять дітей, то ходять та тільки крякають. Стрепетів сильцями ловили, дрохов волоком тягли, титарваков, як настане ожеледиця, дрюками били. І що то за сила тієї птиці була? Як підніметця з землі, сонце застеле, а як сяде на дерево, то й гілля не видко: самий ком'ях висє; а як спустиця на землю, то вона, наче долівка, так і зачорніє. А лебеді як заведутця битця проміж себе, то піднімуть такій крик, що батько було вискочуть із бурдюга та давай на їх стрілять, щоб порозгонить, а вони піднімутьця вгору та тільки порось-порось-порось!..

Нема теперь і тиї сили риби, що тоді була. Оця риба, що теперь, так і за рибу не считалась. Тоді все чічуга, пістряга, коропи та осетри за все одвічали. У одну тоню її витягали стільки, що на весь курінь ставало.

Та все тоді не так було. Тоді і зими тепліші були, ніж тепер, – це вже кацапи своїми лаптями понаносили до нас холода, а тоді єго не дуже чути було. Від того тоді і сіна ніхто не запасав, хіба тільки як думали йти у поход, то для тих коней, шо під верхом ходили. Тоді і урожаї луччі були, – хоч і сіяли трошки, а родило багато: як чотирі мішка посіє, так триста кіп нажне, треба було вісім женьців, щоб зняти те все до Покрови.

Батью мій, і де воно те все поділось? І очам своїм не вірю! Ось тут, де тепер наша Чернишівка, тут ні однісенької хати не було, одно тільки батькове привілля, а тепер де той і народ набрався і коли він те все повиводив. Тепер і вода перемір'яна, і земля перерізана, а шо вже до ліса, то і казати нічого: шо на сани, шо на полудрабки, шо на олійниці, то на те, то на се, то так усе і повирубували. Де пряменьке, гарне та міцненьке деревце, то єго зараз же й зведуть. А тут як пішла ще по лісу товаряка, то і пеньків не зосталось, а шо ціле було, то позасихало, то попропадало. Та й сама скотина ходє як нежива... Як повирубували ліса, пішла на села мошка; за нею тепер і світа божого не видко, а бідній скотині так і отдыха нема: так і ходє уся облита кров'ю. Тепер дайте ви отій свині, шо ходє, шматок хліба, то вона й здохне од нього. А чого? Не привикла їсти!.. Та все тепер перевелось: гадюк не стало, повиорали, а в болотах і жаб не чути, повиздыхали, та й болота тепер чи єсть.

Ілюстрації – природа й прикметні місця, пов'язані з козаччиною:

[^ вгору](#)

[Про гніздюків і січовиків.]

– Так от як воно було! Ну, а як же запорожці розпоряжались тією землею?

– Так розпоряжались, шо вона у їх була вольна, обтова; так, де хто оббере собі місто, де кому охота припаде, там і сіда, де хто живе, там і владіє: ти живеш тут, так тут і владій, а ти живеш там, так там і владій. І Боже мій, і батечку мій, один од другого оре на двадцять верст! Так і жили запорожці. Оце викопав собі землянку, заведе яку-небудь худобину та й кочує. Тільки такій зветця уже не лицарем, і не товаришем, а сиднем, або гніздюком. Так таки й зветця: сидні та й сидні, гніздюки та й гніздюки. Вони були жонаті, діток мали собі, а жили так собі по п'ять, по десять чоловік, розводили худобу, заімались охотою: той підстереже козу, той уб'є кабана, та нанесуть махану того, шо ціла біда. До них приходють уже деякі із Січі та й харчуютьця. Гніздюки і пасіки розводили, і мед готували. Худоба – ото саме їх і багатство, а з Січі вони вже паю ніякого не брали.

Січовики – то вже особа стаття. Вони жили так, шо їх і не вгадаєш: сьогодні тут, у Січі, а завтра Бог знає де: по степах, по балках та по вибалках; зберутьця у ватаги та й чимчикують, куди треба. Ці вже на війні розживались. Розбивали разні городи, лядські та турецькі, і забирали там, шо тільки можно було забрати.

[^ вгору](#)**[Війни та протистояння.]**

Більш усього воювали турка та шматували татарву, – сусідське діло: татари жили на тім боці (левом) Дніпра, а запорожці на цім (правом), так від того частенько приходилось їм битьця проміж собою. А сварка більш усього із-за коней була: то козаки перегоняють до себе косяк татарських коней, то татари переправляють до себе косяк козацьких коней. Як татари украдають у козаків коней, то їй слід метлами заметуть, щоб не видко було, як шукати, а як козаки украдають коней у татар, то сядуть на той слід та й... шоб бачила паскудна татарва, хто у неї коней побрав.

А с турками так усе за віру бились. Батько було частенько розказують про ті баталії козаків с турками. Оце, кажуть, як ускочють запорожці у якій-небудь турецькій город, то перш усього норовлять, шоб запалити его з трьох сторон. Запалють з трьох кінців, а на четвертий постановлять та й ждуть, поки бігтимуть турки: як тільки біжить якій-небудь, то зараз же їй кладуть его на місті. Отак обкерешують спершу турок, потім переб'ють туркень, а тоді вже берутьця за турчат. Як ускочив запорожець у турецьку хату, то зараз дивитця у піч, чи нема там горячих паляниць, і скільки б їх там не було, то він усі понастромля на ратище, повитяга із печі та в міх. Після того уже шука дітей. Як найшов, зараз одсува лаву од стіни, заведе їх за лаву, присуне її знову, так шоб вона прийшлась якраз протів горла дітей, та так усіх одразу і подуше, шоб не росло погане кодло на погибель християн. Не любили запорожці турок, дуже не любили, від того так лютували і над їх дітьми.

Оттак же не любили вони і ляхов. З ляхами бились більш за землю. Тут вони уже не своєю силою воювали. Оце як ідуть у Польщу, якій там город чи слободу брата, то зараз попереряжуютьця, візьмуть с собою барабан та трубу, прийдуть до кузень, позабирають молоти, та й ідуть тоді. Прийдуть у город, пустятьця скрізь по вулицях, підійдуть під вікна та й слухають, шо то ляхи проміж себе балакають. А тут молоді ляшки сидять на стулах та вихваляютьця перед панянками, хто скільки козаков поб'є: “Я, каже, шість чоловік один тієї погані переб'ю” ... А старі сидять на стулах та в карти грають: “Моя сто б'є!” — “А моя двісті!” — “А моя триста!” — “А моя чотириста козаків поб'є!” ... А тут запорожці як ударють у барабан та як брязнуть у оболонь, так вони, як ті горобці, так і кинутьця, хто куди піймав.

Отоді вже їм лоск: бо де уже козаки нападуть кого, то нікого не помилують, бо їх ніхто не зборе. Наскочуть на якого пана, то сперше всього допрашують, де у нього гроші. Як попадетця боязькій пан, то тут же одразу і скаже, де у нього гроші і добро всяке. А як попадетця тугій пан, то запорожці уже прибирають разні способи, шоб розв'язати єму язика. “Ану, хлопці, обуйте его в червоні чоботи!” То хлопці і обують його; як пить дадуть, і облуплють голову і підшкварять огнем п'ятки! Тоді і тугій скаже, де й гроші, де й шо друге. І чого тільки вони тим ляхам не виробляли? І кожій на головах ножами облуплювали, і гу-на сверлами вивірчували, і голою ср-кою на горячі сковороди сажали, і огненними підлисками підошви підпікали, і жигалом очі висмалювали. Одного ляшка як підпикли під ср-ку, то він поки і вмер, то все окарач ходив.

І боялись же їх ляхи! Оце як іти на войну протів запорожців, то вони перше усього гадають, де то ті запорожці кочують. Та це кинуть-розкинуть на картах, або на чому другому, та й кажуть: “Ще далеко прокляті харцизяки від нас; десь на своїй землі п'ють та музики водять”. А де там у чорта вони п'ють! Вони уже коло самого носа ляхви. Понасипали у чоботи запорожської землі, позабирали в руки по кущу терну, посідали на коней та й ідуть по лядському шляху, а ляхам здастьця, шо вони десь це на своїй землі. Тоді вже як підберутьця до самісеньких ляхів, та як крикнуть всі одразу, як засвистять у суремки, так бідні ляшки ті от одного страху подохнуть... І пойдуть геть собі запорожці, а їм усе здастьця, шо ті суремки грають. Та вже сьомого году ляхва довідаєтьця, шо то одні суремки свистять, а запорожцев уже, Бог зна, коли нема.

Великі вояки були! Батько було як почнуть розказувати про ту удаль запорожців та про баталії їх с турками, або татарами та ляхами, так аж страшно слухати. А оце літом, увечері, як почнуть було прудитьця коло кабиці та як спустять с себе сорочку, так аж моторошно дивитьця на них: усе

тіло, наче те решето, пошматовано та побито кулями, а на плечах та на ногах мнякоть так і тілінається.

Страшенні вояки були! А тільки у себе, на Січі, нікого не трогали, хіба одних жидів. Жидам інколи таки плохо приходилось од запорожців. Як почують, шо де прошкодили, то вже бережись, а то як де нагрюка- готь якого, то тут йому й капець! У запорожців така й балачка була: “а нумо, пани-молодці, кукіль з пиєниці вибирати!” Сміха було, як розказують батько про тих жидов.

Іде яось запорожець зімою по степу, а єму назустріч жид.

– Здоров, жиде!

– Здоров, пане!

– Чи ти чув, як кує зозуля?

– Чув, та мало!

– Ну, хоч і мало, а все ж таки я хочу послухати, як вона кує. Поліжай ось на це дерево та й куй.

От жид зліз на дерево та й кричить: «Ку-ку! Ку-ку!», а запорожець бац єго із пістоля: “Яка ж таки зозуля кує зімою!..”

Сидить раз запорожець під дубом, п'є горілку, а по шляху іде кудись у базарь жид.

– Стой, жиде! А як ти молишся?

– Та так, як і ви.

– А як ти хрестишся?

– Та так, як і ви.

– А перехрестись!

Жид перехрестився.

– Ах ти, псяюхо! Так ти ще й глумишся над моєю вірою! Ну, ось виси ж та отут, на дереві!

Зараз його за ноги та й повісив.

– Як нагодитця хто, то той тебе одчепе, а як не нагодитця, то тут тобі й хата!

[^ вгору](#)

[Запорожці на відпочинку.]

– Невже ж, діду, запорожці усе воювали та воювали і не було їм ні спокою, ні спочина?

– Ні, був їм і спокій і спочин. Вони оце б'ють-б'ють ляхів або турків, а потім як приїдуть із війни на Січу та повикочують на вигін бочок десять або й більш горілки та як загуляють, так неділі дві, або й три, і світа божого не бачуть. І де, як, шо у них і явитця усе? Тут у їх і воловина, і телятина, і гусятина, а вже горілки, меду, пива – так і счету не було, бо все дешево, не так, як теперь. Танцюють, музики водять, у карти грають, пісні співають; а потім того давай куфи вивертати, посуд бити. Одним словом, таке виробляють, шо куди вам!

Розкіш їм велика була: одно знають — воюють та підгулюють. А деякі полягають коло куренів та попихують із люльок, та балакають, та радятця, звідкіля знову заходили на татар та ляхів; а деякі посідають на коней та випережають один одного; а деякі понастановляють високих стовпів, понамазують штани медом, шоб цупко було держатись, та лізуть на верх, переганяють один другого.

Ілюстрація – козаки відпочивають:

[^ вгору](#)

[Запорозькі люльки.]

– Так вони, кажете, і люльки курили?

– Де вже запорожці та не будуть люльок курити? Це саме перше діло у їх. А же ж ви чули про того запорожського отамана, що, розказують, як принесли єму паску на великдень, а він замість того, щоб розгвілятьця, і каже: “нехай, козаки, паска постое, а ми сперше люльки поцупим”, – то ж воно саме у запорожців і було. Люлька у їх – сама перша подруга. Запорожець як сів на коня, як запалив люльку, так верстов шість або й більше смале та й з рота й не випуска. У їх на счот люльок ше й от шо водилось: окрім того, шо кожний козак мав собі люльку, а то ше і в кожному курені була люлька, – “обчиською” звалась, – велика така, повицяцькована бляхами, повсажена намистами та повибита дорогими каміннями*. У їх були і особі майстри, шо люльки робили.

* Одну из таких трубок мне удалось найти в с.Покровском, Екатеринославского уезда, где была последняя по времени запорожская Сича. Трубка эта имеет больше четверти длины и около четверти толщины, только без всяких украшений. – Д.Я.

Ілюстрації – козацькі люльки:

[^ вгору](#)

[Запорозька музика.]

Після люльки найбільш усього вони любили музику. Оце було як соберутця та як уріжуть, так і самі танцюють, і земля танцює, і ліс, і вода танцює. Уже протів їх ніхто в світі не витанцює. Увесь день музики будуть грати, і весь день запорожці будуть танцювати. А як перестане музика, то вони й самі танцюють. Оце візьмуть два чоловіка в руки ослон, один за один край, а другій за другій край, постановлятьця друг протів друга та так і танцюють. Шо за втішний народ був!

– Прямо шо втішний! На чем же вони грали?

– На всякій усячині: на ваганах, на ріллях**, на басах, на цимбалах, на сопілках, на свистунах, на скрибках, на кобзах, на козах, – на чім попало, на тім і грають.

** Рилля или реля тоже, что лира. – Д.Я.

– Шо ж вона за кобза така?

– Кобза — це така штука, шо вона скидаєтця на вагани, тільки вона кругліша і пузатійша, з кружечком посередині, з вузькою ручкою, з дірочками на ручці і с срібними струнами. Довжини буде аршина півтора. Я добре пом’ятаю її, бо скільки раз держав у руках.

– А що ж воно за коза така?

– *Це така кожа, з ніжками та з пищалками, зодрана с кози: надме її, положе під мишку, пищалки у рот уставе, рукою придавлює та й грає.*

Ілюстрації – музичні інструменти:

[^ вгору](#)

[Господарство запорожців.]

– Так ото їм тільки й роботи було, що война, люльки та музика?

– *Ні, вони зацікавились і другими ділами.*

– А якими ж?

– *Та всякими. Вони й самі коров доїли, самі і сир виробляли, самі й масло били; між ними було усякого сословія: шевці, кравці, ковалі, гончари, столяри; були й такі майстри, що робили вози, гарбички, – тоді цих німецьких бричок не було, а були невеличкі вози, аби тільки хліба привезти або сіна наложити; ці вози робились з двома війями, – одно спереди, а друге ззади, щоб швидче можно було запрягати коней, коли пробіжить чутка, що йдуть татари. Були між ними і такі, що колодязі копали, льохи мурували, каюки робили, – каюк у кожного запорожця був, на такій же манір, як і теперь; були такі, що табуни стерегли, товару* гляділи, коло отар ходили, – ці вже і особе званіє мали: чабани; а то були і такі, що сади салили, огородину розводили: капусту, кавуни, дині, огірки, табак; були лікарі, що рани залічували, од гадюк відшіетували; такі, що по пасікам сиділи, хліб у степу обробляли, були й такі, що начальству прислужували, – хлопцями, або молодиками звались. Усяких було і всякого занятія.*

* Товаром или товарякою называют малороссы рогатый скот. – Д.Я.

[^ вгору](#)

[Укріплення й помешкання.]

– Розкажіть же тепер міні, дідуню, які були у запорожців кріпості.

– *Кріпості? Січа – ото у їх і кріпость: коло неї були окопи, вали, а всередині дзвіниця, куди ставлялись пушки; були у їх кріпості і в паланках, – по-нашому уїзд, по-їхньому паланка, або суд. Оце і всі кріпості, а більші і не чув, щоб вони у їх були. Вони так жили, що нікого не боялись.*

– А як же у тій Січі було?

– У Січі куріні у їх були; такі хати; як п'ятдесят хат, то й курінь. Ці куріні ставлялись один до другого причілками, а робились на стовпах та на сволоках, без димарів. Від того, як затоплють було грубу в куріні, то дим іде прямо через оселю, – так і курить, так і курить, – за ним-то єго і куренем прозвали. Серед сіней куреня ставляли кабицю, над кабицею клали залізну перекладину, на залізну перекладину вішали залізні крючки, а на крючки надівали казани та так і варили страву. Оце запалють кабицю, понавішають над нею казанів, а самі полягають животами вниз округ кабиці та люльки смалють та балакають децю про ляхів, татар та турок. А тут же, серед куренів, стояла у їх церква, дерев'яна, у один ярус, крита гонтом, а коло церкви дзвіниця, у два яруси, теж дерев'яна. У церкві були у їх дорогі евангелії, – так добре обробляні у золото, шо аж горять було, ікони, корогви, хрести, каністас, увесь мідний, а зверху визолочений, а царські врата із чистого срібра. Коло церкви була школа, де вчились молодики читати та співати на криласах; а понизче школи стояв будинок кошового, а там, коло будинка, писарська. От як воно було в Січі.

– А чи так же воно було коло Січі?

– Ні, там уже інак. Коло Січі, по степах, скрізь куцями стояли бурдюги, себто по-нашому землянки*, чоловік на п'ять, на десять, а іноді й більш. У такому бурдюзі і мій батько жили. Бурдюги робились просто. Викопав запорожець ямку, поставив в ямку ліску, нагорне округ неї землі, обставив кураєм, обліпе кізяком, обмаже глиною, виведе мечеть, щоб хліб пекти, зроби кабицю, щоб страву варити, та й живе собі, як наче пан який у хоромі. А щоб бачить, що воно діється у степу, зроби собі у бурдюзі маненьке, кругленьке, наче тарілочка, віконечко, вставив в нього скло, скверненьке таке, зелене, рябе та с камінцями, с кругленькою ряминою із чотирьох трісочок, та й дивиться через нього із бурдюга. Як і в куріні, так і в бурдюзі, димаря не полагалось; у бурдюзі і груби не було, а була мечеть, схожа на піч, тільки низенька, зроблена з дикого каменя. Як запалили було цю мечеть, то з неї полим'я так і паще, а каміння як розгоряється, так як огонь зробиється. С такою мечеттю холода нічого було боятись...

* Татарское слово “бурдюк”, что значит “вывороченная целиком шкура животного, просмоленная и употребляемая как сосуд для жидкости”. – Д.Я.

Де в яких бурдюгах і вбранстві було: по стінам висіло оружжя, на покуті стояли розмальовані під золотом образа, по під стінами прироблені були лавки, ослінчики, щоб було де сісти, а котрий бурдюг, то ще й килимами вислан.

Такі бурдюги скрізь розкидані були по запорожським паланкам проміж зимовників. Вони откриті були для всякого і ніколи не замикались, бо там так було, шо чужого ніхто нічого не зачепе. Як іде або йде куди-небудь хазяїн бурдюга, то так і зоставля його, а на стіл іще й страву кладе. Хто хоч, той і заходь. Оце чвала там де-небудь якій чоловіка по степу, і захотілось йому їсти. Баче, стоїть бурдюг; зараз завернув до нього, найшов там казан, пишно, сало, або рибу, викрисав вогню, розвів багаття, зварив собі обід, сів і з'їв, напився води, ліг і спочива після обіда. Запрета ні в чом не було. Як прийде хазяїн, то він ще й рад гостеві, він його привіта, наче батька, бо тільки йому і родини на широкому степу, шо заходь чужий чоловік. А як заходь не вспіє побачитися с хазяїном бурдюга, то, найвшись і віддохнувши, роби маленькій хрестик із дерева, ставив його серед бурдюга та йде собі з Богом, куди треба. Це щоб знав хазяїн, шо був заходь чужий чоловік.

От як воно було у запорожців. Не дуже красовиті були їх оселі, а зате дуже привітні. Тепер увійдеш у хату, так вона красить вуглами, а не красить пирогами, а тоді вона красила не вуглами, а пирогами. Окрім бурдюгів та куренів, були у запорожців ще й зимовники; це вже таке, наче постійний двір: хата, а коло неї кругом повітки. До зимовника було як дійде хто, то сперше всього кричить: “пугу-пугу!”. А йому одвічають: “козак з лугу!”. Тоді вже й пускають. А як увійшов у сіни, то ратище клади на тяжі*, а в хату не носи.

* То же, что и “кабыця”. – Д.Я.

Ілюстрації – військові походи, помешкання, Січ:

[^ вгору](#)

[Їжа й посуд у запорожців.]

– Добре, любий дідуно, добре. А чи не знаєте, яку ж пищу потребляли запорожці?

– *Всяку пищу потребляли: м'ясне, овочу, рибу; всячину їли, голодом себе не морили. Та й нічого було морить, коли скрізь і звір'я, і птиці, і риби, скільки хоч. Звірей ловили капканами, птиць били із ружей, а рибу ловили ятерями, неводом та все і потребляли; одним словом, їли запорожці ласо, бо вони самі собі й варили, самі собі й пекли. Одного тільки й мало було у їх, печеного хліба; замісто хліба одвічала тетеря; як шо таке, зараз за тетерю. Тетерею називалось тісто із житної муки, розведене молоком або водою з медом; його оце як замішають, то воно бува ріденьке-ріденьке, потім кисне, після чого уже робитця густим; тоді воно й готово. Як схотів який запорожець їсти, то зараз бере казан, віша його на кабицю, налива в казан води, в воду кида тетерю, до тетері підбавля пиона, а до пиона риби або раків, та тоді й варє. Зваривши, їсть і горілкою запива, а якщо єсть наливка, наливкою. Горілка у їх завжди була; вони привозили її із городів, а наливку робили самі, у себе на Січі; в Січі вони робили і пиво, на своїх броварнях, і мед, і сити, і варену із озюму або інжирю з горілкою, спареною на огні, робили вони і настой із комлицької трави або із папороті та й пили з овечим молоком.*

– Все це добре, а із чого ж їли запорожці?

– *Їли більш із корит, бо мисок не любили: блощицями, кажуть, воняють. Череп'яного та скляного посуду теж дуже не любили. Та як їм і с тим черепком та склом і возиться? Ще переб'єш! Посуд у їх робивсь більше із міді або із чавуна; казани, кострюльки – це їх було, а горшки, глеки та кухлики, – це вже або турецьке, або городянське. У череп'яному посуді запорожці більш усього свою здобич ховали; візьме горщик, накрие його сковородою або якою залізячкою та й закопа у землю. Окромя казанів та кострюль, були у їх і коряки, тільки вони робились із дерева, більш усього із вербини, а вистругувались так чисто, шо аж вилискують було на сонці, – це ті корячки, шо звались у запорожців “михайликами”. Були у їх і ложки, дерев'яні і такі, як тепер у панів; були баклажки, штопи, графини, чарки, тільки те все не їх заводу. Самі вони жили дуже просто. Якось лучивсь до їх охвицер від цариці, так вони наварили страви, насипали її у корито та й давай його угощати*. Одним словом, по-простецьки.*

* Речь идет о генерале П.А.Текели, которого запорожцы угощали из корыт после разорения им Сичи. “Хоч с корыта, та до сыта”. – Д.Я.

Ілюстрації – козацький посуд:

[^ вгору](#)

[Запорозьке вбрання.]

– Розкажіть же тепер мені, дідусь, як зодягались запорожці.

– Зодягались запорожці добре, ходили і браво і чепурно. Вони, бачите, голови брили: обриє та ще й милом намаже, щоб добре, бач, волосся росло; одну тільки чуприну** кидали на голові, довгу таку, з аршин, мабуть, довжини, та черну та кучиряву. Заправе її, замота за ліве вухо разів два, або й три, та й повісе, так вона й висе аж до самого плеча, та так і живе за вухом... Якби піймав за ню, то було б за що подержати!.. А інчій візьме та перев'яже свою чуприну стрічкою, закруте її на лобові та так і спить, а ранком як устане та як розпусне її, то вона наче хвіст у вівці зробітця. То все на вихвалку! Дівчата коси кохають, а запорожці чуприни. А як уже дуже довга виросте, тоді замота її сперше за ліве вухо, а потім проведе поза затилком, перекине на праве та так і ходе.

** Чупрына от слова “чуб”, а слово “чуб”, с персидского “чоб” – гроздь, кисть, пучок. – Д.Я.

Бороди теж брили, тільки одні вуса зоставляли, і кохали їх довгі-предовгі. Оце як нахвабрить їх, як начернить та як розчесе гребешиком, так хоть він і старий буде, а вийде такій козарлюга, шо тільки хить-хить! Довгенні вуса кохали! Інчій візьме їх обома руками, підніме вгору та позаклада аж за вуха, а вони ще й нище вух звисають. Отакі-то вони вусарі були! Положим, де в яких і маленькі вуса були: так, як у якого волос росте, а тільки шо вуса вони дуже любили.

Оце він як чуприну замотав, вуса розчесав, тоді вже зодягаєтця у свою одежу. Одежа у їх була на дроту* та на бавовні, на шовкових шнурках та на гудзиках, із тонкого сукна та все різних цвітів: той надіне голубе, той — зелене, той — червоне, – хто якого забажа; тільки сорочки були своєї рукодії, бо бамаги** тоді ще не знали.

* “У середині дріт поставлений: скільки хочеш бий, то не проб'єш”. – І.Р.

** Бумажная ткань. – Д.Я.

На голову надівали високу шапку, гостру, с смушевою околицею, у четверть ширини, с суконним або червоним, або зеленим дном***, у півтори четверті довжини, на бавовні, с золотою перепискою, с срібною китицею на самому вершечку і с гапличком до неї, пристібувати, щоб не моталась. Околиця на шапці іноді служила козакові заміст[ь] кисета або кишені; тудя він, як коли, кладе було табак, кресало, люльку, ріжок з табаком; особливо люльку: як виняв із рота, так і застромив її за околицю.

*** Вершком; красний вершок у некоторых называється “солодким дном”. – Д.Я.

Шапки робились більш по куреням; якій курінь, така і шапка, такий і цвіт на неї. Перед тим як накладати шапку, козак отділе от чуприни пучечок волосся і напусте його на перед лоба, потім замотує саму чуприну за вухо і тоді вже наклада на голову й шапку.

Як наложив шапку, тоді він уже і козак. Це – саме перше і саме главне одіяніє козака. Потім уже надяга каптан, довжини до колін, червоний, з гудзиками, на шовкових шнурках, з двома зборами назаді та з двома крючками на боках, для пістолів. Застебне той каптан гудзиками, підв'яже поясом і готов. А пояса робились або шалеви, або шовкові турської та перської рукодії, широкі та довгі. Не такі, шо тепер наші парубки носять, шо там замотують їх по середині живота та зав'язують спереди вузлом, а такі, як ото черниці роблять попам; довжини – аршин з десять або й більш, а ширини четверті півтори або й зовсім дві. Края у їх робились позолочені або посеребряні, а на самих коньчиках прив'язувались шовкові шнурочки. От, як треба козакові підперезатьця, то він прив'яже пояс шнурком до гвзідка та й качаєтця кругом, та так і намота на себе увесь пояс. Потім шнурки зав'яже або позаді себе, на спині, або на боку, а позолочені края зоставе спереди, на животу, та так і ходе, як той лицарь.

Пояси були різних цвітів: зелені, червоні, голубі, коричневі. Окрім таких довгих поясів, носили запорожці і коротенькі, зроблені з кожї або з волоса. Ці вже були такої довжини, шоб тільки

обхопить живіт. На них зсаді навішувались китиці, а спереду гаплички, пряжечки, реміньчики для пістолів, для люльки, кінжалів та шаблі. Шаблі носились низько: як іде козак, то вона за ним так і волочетця.

От як надів запорожець червоний каптан, підпиризавсь поясом, почіпив на себе кінжал, повісив пістолі, шаблю, тоді вже він надіва черкеску, або жупан. Це уже простора та довга одежа, до самих кісточек, с широкими рукавами, так наче підризник у попа, або оте плаття, шо надівають на себе по городах архирейські півчі.

Черкеска уже була другого цвіта, ніж каптан: як каптан червоний, то черкеска або голуба, або синя. Вона була теж на зборах та на шинурках, уся золотом гаптована, з разными полосками, повимальованими та позакарлюченими, с позументами, гапличками, гудзичками, по тонкому дроту і с широкими-преширокими рукавами з проріхом, або, як там кажуть, з роздерами, чи з роспорами*.

* Иначе с вылетами. – Д.Я.

Роспори ці робились якраз у тому місці, де згинається рука по локтю, четверті півтори удовж; вниз за роспорами іде вже шитий рукав, а нище його заковраші, чи, по-нашому б, завороти, зроблені з голубого бархату. У такі рукава просовували руку або прямо через заковраші, ті, що на коньцях рукавів, або через роспори, ті, що по середині рукавів.

Як рука просунута прямо через заковраші, тоді рукав черкески пристегувався гапличком, коло самої кисті, до рукава каптана, від чого й виходило, шо коло кисті рукав черкески був узенькій, а вище, до локтя, широкій та ще й з роспором. А як же рука просунута через роспори, тоді виходило, шо на кожній руці козака надіто було наче три рукава: два лежать, а один ззаді метляється. Ті, що ззаді метлялись, можна було заложити за спину і вмісті зв'язати там. Від чого і виходило, шо як іде запорожець верхи, з зав'язаними рукавами, то здається, шо зсаді його прироблені крила. По тім-то крилам і пізнають було здалі запорожця.

Поверх черкески інколи надівалась ще керезя, – це вже одіяніє зовсім довге, по самі п'яти, зроблене або з кожі, або з вовни, без рукавів, схоже на плащ.

От яка одежа! Така одежа, шо він однієї сорочки не продасть за сто рублів; як іде було по вулиці, так наче звізданий, або квітками уквітчаний.

До цієї вже одежі, широкої та просторої, пристали і широкі та просторі штани, із сукна, із нанки, із кожі, на обоє боки з карманами: і тут карман, і тут карман, і обидва обложені зверху золотими позументами. Цвітів усяких, а найбільш синього. Матні в штанях робились такі, шо аж до землі доторкались: так, як будьто шось таке волочетця. Як іде козак, так й слід за собою мете. До штанів пригонялись довгі очкури, шовкові або шерстяні, з золотими китицями на обох коньцях. Холоші штанів носились поверх голяниць, – не так, як тепер, шо закладають їх за чоботи, а поверх чобіт; вони прив'язувались до голяниць срібними підв'язками або шовковими шинурками з золотими або срібними китицями по краях. Та й самі підв'язки прив'язувались так, шо їх, окромя китиць, і не видно було. Як іде запорожець, то тільки й побачиш, шо із-під його штанів китиці тиліпаються.

Під штани вже набувались чоботи, сап'янові, – жовті, зелені, червоні, з золотими або срібними підковками, з узенькими нісочками. Од чобіт тільки й побачиш, – шо ніски або закаблуди: отак, бачите, запорожці напускали на них штани. Здалека здається, наче то баба в спідниці стоїть, а як іде козак, то наче парус роспускає. А шириня така, шо в інчі штани можно штук тридцять кавунів вложити; як дванадцять аршин матерії, то такі штани зуться рясні, а як п'ятнадцять, то зватимуться з достатку.

Тепер ви бачите, яка була одежа у запорожців, тільки це не повсягдашня, а праздникова; дома вони, у будень та ще й на роботі, не дуже розкішно обряжались. Бувало так, шо обрїє запорожець собі голову, заправе оселедець за вухо, зав'язетця ганчіркою, натягне на себе опончину, надіне із свинячої шкури патиночки та й ходє. А інчій піймає козу, обдере її, облупе кожю, вичистє, одінетця, обує такі постолі, шо кожа у вершок товщини, а у дві четверті довжини, та й собі. А інчій так ище краще: або вирядитця у такі постолі, шо в них можно Дніпро переплисти, або на одну ногу натягне постол, а на другу сап'ян та ще й співа:

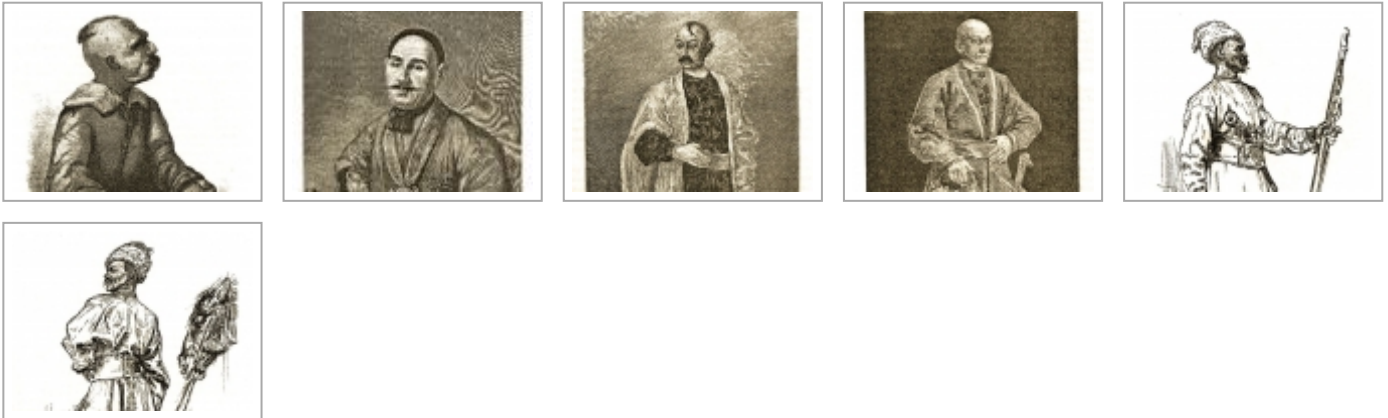
*“Одна нога у постолі, а друга у сап’яні,
Подивися, Ганно, як[и]й постіл гарний.
Чи сей, чи сей? Чи сей, чи сей?”.*

А то ще лучче: зовсім голій; тоді й виходе, як там кажуть, увесь Хвесь:

*“Куди схоче, туди й скаче,
Ніхто за ним не заплаче...”*

Удень чоловік, а вночі звірюка.

Ілюстрації – козацьке вбрання:

[^ вгору](#)

[Зброя у запорожців.]

– Тепер хотілось би міні знати, діду, яке воно було оружје у запорожців.

– Оружје у них було добре, дуже добре, усе вбране в золото та в срібро, на оружје та на коня вони все багатство своє покладали. То й не козак, як у нього погане оружје. Були у їх і пушки, тільки мало: нащо їм пушки, як у їх добрі кулаки були? Були у їх і шаблі, і пістолі, і келепи, і списи.

Шаблі були у запорожців прості, не дуже закривлені і не дуже довгі: як п’ять четвертей, то й добре, а тільки шо вони гострі таю були як огонь: як рубне кого, то так надвоє і розколе: одна половина голови сюди, а друга туди. Пістолі робились коротенькі, так, мабуть, четверті дві, не більші, тільки дула у їх просторі. Вони заряджались кулями, або олив’яними, або чавунними, з гороб’яче яйце завбільшки, носились на поясі, по два на кожному боці.

Келепи робились із сталі, щоб лучше було розбивати панцирі, – ті, шо носили лядські войска, та бити по голові піших ворогів: келепом усюди* як улуче, то вже не будеш жити; отож і співають в піснях:

*“А козак козацький звичай знає:
Келепом по ребрам торкає”.*

* Рассказчик показывает при этом или на голову или на бок. – Д.Я.

Списи робились довгі, аршин п’ять, на легеньких дровках, покрашених червоною та чорною краскою, так як ото красяць стовпи, шо на шляхах стоять та версти показують; а на інчих дровках робився ше й перепел* залізний, це вже для того, щоб як проткнеш чи там татарина, чи турка наскрізь списом, так щоб він згаряча не пройшов по спису аж до самих рук та не схопився б знову битьця; бо іншому і живіт роспориш списом, а у нього і кров не бризне, він і не чує, та вп’ять лізе битьця. Деякі

списи робились на обидва боки: залізка і на цей край, і на той; і на цей край кладе, і на той; так як пробіжить, то й вулиця.

* “Перепел” – перепонка. – Д.Я.

Списи служили запорожцям і замість мостів на болотах: як доїдуть де-небудь до топкого міста, то зараз кладуть один за одним два ряди списів, – у кожному ряду спис і вдовши і впоперек, – та по ним і переходять: першій пройдуть і розберуть, останавлююця на другому і мостють із першого третій. Та так і перебираюця.

Окромя пушок, шабель, пістолів, келепів, списів були у їх і рушниці, і кінжалі, і ножі, і якір'яці, такі, щоб розкидати під ноги татарським коням; воно з трема ріжками: як його не положеши, то все один ріжок стирчить угору. Усього треба було.

Це все, окрім пушки, і у мене було; була й одежа, була й зброя, так я три рази на своїм віку горів, оттого у мене всякого добра багато попропадало, а то були коло мене і такі людиці, що моє добро пораскрадали. Із всього того мені найдорогша була шабля, стальна, з золотою ручкою і с китицями, уся закривляна і гостра-гостра, наче бритва, а пихви до неї усі зложені були дорогими каміннями. Була й зброя: вудела, сідла, стремена, бляхи, – таке, як надінеш було на коня, так воно так і сяє на сонці.

Ілюстрації – козацька зброя:

[^ вгору](#)

[Козацькі коні.]

– Які ж до такої зброї були у запорожців коні?

– *Коні у них були такі, що вже!.. Одно слово, як змії... Було як понаїдуть до корчми, то все вихваляюця їми та визивають один другого, хто лучче сяде на коня, щоб не перевісити на ньому сідла.*

Отут коло мого батька жив запорожець Смик; страшенний козарлюга був! Він такий був, що чоловік дванадцять захищав, а вони його й не візьмуть. Так цей Смик поставе було одну ногу у стремени, а другу на землю, то однією рукою візьметця за гриву, а другою обіпретця на спис, та так, як муха, і вскоче на коня, а кінь як укопаний стоїть.

А другий був такий запорожець, Явір, як нап'єтця було, що й на коня не взлізе, тоді й кричить: “Повзи!” То він передні ноги протягне вперед, а задні назад та й повзе. Як почує, що козак уже [н]а спині, тоді підніметця та й гайда. А як сяде запорожець на коня, то орудує ногами: куди хоче, туди й поверне.

– А де ж вони таких коней купували?

– *Покупка у їх дешева була: у татар займали. Украсти у татарина – це саме перше діло у запорожців. С татарами вони, як коли, то і дружать, умісті і люльки курють, а як видивляця, де у їх що лежить, то вже стягнуть. А найбільш коней крали. Оце підкрадутця потихеньку до табору,*

де сидять татари, та й дивляться, чи всі вони там, а ті й не бачуть нічого: “гала-гала! гала-гала!..” Тоді запорожці потихеньку одлізуть от табору та до коней; штук п’ятьдесят або шістьдесят займуть, мерцій повскакують на них та й повтікають. Татари за ними: “Чуга-чуга! чуга-чуга!” — кричать, гоняця та із пістолів луцять. Так де тобі? Запорожцям те й байдуже. Вони тільки сидять та по-татарськи прикрикують: “Чоп-чоп! ану, чоп-чоп!” Лоскочуть до Дніпра, перепливуть річку і сідел не замочуть. Попереду всіх летить ватажок, а за ним уже другі: хто за хвіст коневі почепитця, хто за гриву та і пливуть. Перепливуть, зараз до корчми, по одній коняці за три полтини штуку продадуть, гуляй, панове-молодці!

Були у їх і татарські коні, були у їх і свої коні, були і куповані.

[^ вгору](#)

[Гроші у запорожців.]

– А було за віщо їм купувати?

– Ще б таки! У їх гроші по всякій час водились. Ходили у їх і золоті, і срібні, і мідні гроші; тільки бамажок не було. Були у їх і карбованці, і полтинники, і копійки, – руські гроші; були у їх і парички, і левики, – турецькі гроші; були золоті, таляри, – лядські. Їм треба було різних грошей заводити: сьогодні запорожець торгується з москалем, – треба московські гроші; завтра торгується с турком, – треба турецькі гроші; а там торгується з ляхом, – треба лядські гроші. Лядські гроші були більші золоті, турецькі більші срібні, тоненькі такі, наче риб’я луска, а руські – самий мідняк.

За грошами у запорожців жалю не було. Оце було під’їде до коваля, виставе ногу та й кричить: “На, куй чобіт”. Той підкує, а він йому пригорш грошій кине та й поїде. Він увесь у грошах ходив. Як треба було стріляти, то він стріляє кулями, а як не стане куль, стріляє гремями, а потім шагами, а потім мідними, – заряде та й дує. Вони як покидали Січу, то несли с собою і всю свою казну; потім кой-які позаконували її у землю по різних пригметам*, а кой-які поскладали у бочонки та попускали їх на залізних цепах у річки.

* У малороссов, в произношении немногих слов, есть буква г, которую мы изображаем латинским начертанием. – Д.Я.

– Так от як воно було!

– Будь би то так!

[^ вгору](#)

[Запорозьке врядування.]

– Скажіть же мені тепер, дідусь, яке начальство було у запорожців?

– Начальство разне було: у первих* ходив у їх кошовий, то його і хвамілія була, то його і величество; він їми усіма голдував; вони під його полою і жили. Потім ходили у їх: осаули, писарь, отамани, себто куренні. Оце вам і начальство.

* В смысле “первым из всех”, а не “во-первых”. – Д.Я.

Та й те сказати вам: запорожці сами собі були пани, самі собі царі, самі собі і крестяне. Із себе ж вони і всю старшину свою вибирали. Як вибирають кошового, то він довго усе одказує, а вони, все вмовляють: “Будь таки нашим начальником, будь таки нашим батьком”. Постановляють перед ним усі клейноди, – бунчук, булаву, пернач, литаври, печать, – та все просять.

Довго обирають, а як уже виберуть, так такого, що тільки держись. Куди захоче, туди й поведе: не боїтця ні вогню, ні кулі. “Бий мене, каже, прямо в груди, а я оцю саму кулю тобі й назад кину”. Як виберуть кошового, вже слухають його, як діти батька, аби тільки він був добрий вояка; на те ж йому на голову і шлен надивають, як вибирають. Він був самий старший над усіма; на війні веде війська, а дома суде усіх злодіїв. Оце як хто кого обіде, то сперше суде його судья, а потім разбор ділу дає кошовий.

От не помирятця там які-небудь два козаки; були вони уже у судбі; тепер ідуть до кошового. Розкажуть йому усе діло, від началу і до кінця, і потім просять, щоб він дав їм розправу. Кошовий вислуха і наперед усього лаштуєтця помирити противників. “Попрощайтесь, каже, козаки, бо гріх тяжьбу заводити”. Козаки, як вони люди богобоязькі та слух’яні, зараз же і втихомирятця: куплять горілки, вип’ють і розійдуться. А як вони неугомонні і неслух’яїні люде, то тоді кошовий уже їх суде: прикаже обідчику чи там грошами заплатити, чи велить його наказати як-небудь.

А наказували більш усього розками: одсичуть лозою та й годі. Це у їх найчастійш, а бувало й так, що палками по н’ятах, або кійками по подошвах били, із пістолів розстрелювали: вихопить піцоль, бацне у груди, от йому і капут, – не за зміну. За зміну ж і пугали: одрубують праву руку та ліву ногу, а потім ліву руку та праву ногу*. А за дівчат до стовпа прив’язували. Стовп у їх ставляли на шляху і три кійки коло нього клади, хто йде, то бери кійок та опяхни три рази прив’язаного та й їдь, а не вдариш, тебе битимуть. А злодіїв вішали на шибеницю. Приставляють туди драбину, піднімуть чоловіка, накинуть йому на шию верьовку, а потім драбину приймуть, і шабаши. Поки ногами меле, поки душу отдасть.

* Обыкновенно этот способ казни назывался четвертованием; ни четвертование, ни сечение розгами, ин битъё по подошвам палками, не подтверждается другими источниками; последний род наказания не практиковали даже в русском праве XVII века: См. Сергиевского. Наказание в русском праве. СПб., 1890. С.149. – Д.Я.

Кошового слухають не тільки ті, що в Січі, а й ті, що по зимовниках та по бурдюгах вештають. Оце як война, то вже кошовий скрізь розсила листи поміж козаками, – де хто є, щоб ішов воювати. Забіжить розсильний од кошового і в бурдюг: “Отак і так, каже, ідіть чи там на раду, чи там на війну, такій-то і такій город брати”. То вже і ідуть: ніхто не сміє одказатьця. Начальство свое запорожці держали і слухались його, доки нравилось: як не понравилось, вибирають других.

Ілюстрація – козацькі клейноди:

[^ вгору](#)

[Здоров’я й довголіття.]

– Ну, а скажіть тепер, діду, чи здорові були із себе запорожці?

– Ростом вуни були народ середній, а тільки шо кріпкій, дебелий, хвабрий, з виду мордастий, наче пообточуваний. Не знали вони ні “соб”, ні “цабе”, від того і здорові були. Тоді така поведенція була, шо парубки год до двадцяти ходили без штанів і роботою не дуже-то утруждали себе. Від того вони і здорові і довговічні були. Теперь народ слабій та порожній, здоров'я нема і недовговічний: як дев'яносто год прожив, так не баче і стежки під собою, а тоді у сто літ тільки в силу вбрався.

Довго жили та й весело. На війну було йдуть з радістю та с смішками, а з війни вертаються з музик[а]ми та с піснями. Оце як провоювали, так і пісню зложили, не так як теперь: воювали ж з турком, а шо ж хоч одну пісню зложили? Ні одной. А тоді чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же і пісню зложать на той случай. А шо вже хвабрі були, так і казати нічого: на війні кулі аж свистять, а їм і гадки немає. У Польщу було як ускоче, у якій город, чи слободу, та як розжене коня, то так браму і винесе! А як цілим строем іде, так аж земля гуде.

[^ вгору](#)

[Характерники. Християнство на Запорожжі.]

– А чи правда тому, шо між запорожцями були якісь-то характерники, такі, шо їх ні куля не брала, не шабля не рубала?

– Ні, цьому не вірьте: це тільки одна балачка; вони жили по-божески, не знали вони ніяких чар; од них і поганого слова не почувш; “скурвий сину”, – ото у їх найбільша лайка. Жили вони наче ченьці: жінок не трогали, а все воювались та молились Богу, і молились добре: знали і “Отчешашу” і “Вірую”. Більш усього молились, як на війну йшли.

Вони службу церковну любили; вони й постили і говіли, під великдень і паски святили, під хрещеніє кутю варили і взвар робили. Деякі під старість у монастирь йшли; а як придуть було які з них по ділах чи в Москву, чи в Петенбурх, чи в Кієв, то перш усього йдуть по церквам Богу молитвця, до мощей прикладуваться та подаяніє духовним давати. До церкви вони велике усердіє імили.

Раз якось обрали вони собі кошового Грицька Лантуха*. А він дуже богобоязькій був чоловік: усе їздив на прощу по городах. Приїхав якось у Кіїв, пішов по церквах, зайшов і в главну, печерську церкву. Дивитця, аж там каністас такій бідний-бідний та обідраний. Подививсь він та й каже старшому архимандритові: “А шо ти думаєш, отче архимандрите? Зроблю я вам новий каністас”. — “О, це велике діло, та чи можеш тільки ти вистачити усього, шо потрібно на той каністас?” — “Можу, каже; як не сам, то всім запорожським кошом”. Та й підрядивсь аж на двадцять тисяч. От якій каністас!

* Историческое лицо. – Д.Я.

Пріїзжа на Січу, збира усе товариство та й каже: “Оттак і так, оттак і так... А шо, братці, збудуємо новин каністас до святої печерської церкви, щоб божі угодники і об нас Бога благали”. — “А шо ж? Збудуємо, збудуємо, пане-отамане!” От зараз зібрали двадцять тисяч карбованців і віддали кошовому. Кошовий зложив їх до купи, угорнув у папер та й послав якимсь козаком аж у самий Кіїв.

Пріїхав той козак у Кіїв, прийшов до главної печерської церкви та й пита у ченьців: “А де тут у вас найстарій архимандрит живе?” Йому показали. Підійшов він до того архимандрита, так у чому був: у червоній куртці та в широких штанях, – підійшов до того архимандрита, узяв обома руками благословеніє, та потім і витяга із кишені папер. Архимандрит дивитця на нього. Витяг й подає. Нема на тому паперу ні підписа, ні печаті. Архимандрит узяв у руки та й пита: “Шо це таке?” “Та це батько кошовий прислав вам двадцять тисяч карбованців на построєніє каністаса у главній печерській церкві”. — “Еге, та яка ж у вас на Січі і простота! Така велика сума та й не запечатувана та це й без підписа”. — “Та нам, отче, і писати ніколи. Та й нащо? Між нашим товариством

крадіжки не бува”. – “Добрі у вас звичаї! Це й нам треба у вас перенімати... Ну, скажи ж велике спасибі пану кошовому та передай йому оці дві ікони на благословеніє”.

– А чи були ж у самих запорожців духовні?

– А як же? У їх були і попи, і дьякони, і паламарі, тільки усе із ченців. А може були такі, як і вони: так понабігали. Вони держали їх і в Січі і по зимовниках, де були церковці, хіба у глухому степу, де ні церкви, ні людей, то там же і духовенства не було. Та вони й самі такі були грамотії, шо і в церквах на крилосах могли правити.

Ілюстрації – козаки й християнство:

[^ вгору](#)

[Козацький похорон.]

– Так от як вони жили! А де ж вони хоронили своїх покойників?

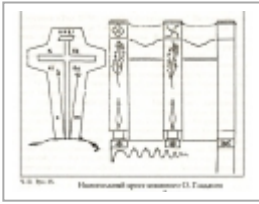
– Як умирав козак у Січі, то там було окреме кладовище, там і хоронили його, а як умирав на зимовнику, то його хоронили або серед степу, або на березу річки, або де в бальці, чи вибальці: де жив, там і хоронили. А хоронили при всім козацьким убранстві: у каптані, черкесці, у сап'янах, у шапці, ще й при оружії. Гроби робили із соснини, із дубини, із вербини; у гроб ставляли іноді і пляшку з горілкою, а іноді ще череп'яну люльку. Оце вмер козак. “А нумо, товариші, поставимо йому пляшку горілки у голови, бо покойник любив її!” Та й поставляють. То з розкоші!.. Зверху насипали високу могилу, а поверх могили ставили кам'яний хрест, зроблений самим покойником ще за живота. Ото ж і співають пісню:

“Що взяв козак за жіночку
Високою могилочку, зеленую долиночку”.

– Так от як воно діялось!

– Так іменно і діялось.

Ілюстрації – козацькі могили і хрести:

[^ вгору](#)

[Куди поділися запорожці.]

– Тепер уже наче все ми перебалакали; скажіть, дідуню, де вони ділись, ті запорожці?

– Де ділись запорожці? Зійшли геть!

– А чого ж вони зійшли геть?

– Не помирились, бачте, с царицею Катериною, так вона й прогнала їх відціля. Бачьте так, що показували-показували собі та й подались геть. Деякі пішли під турка, а деякі позаставались і тут; тоді і мій батько отут саме сіли. Перед тим як вигонить запорожців, так тут проїхав Потьомка; він видививсь усю справу запорожців та й зігнав бідолах звідціля. А після нього уже бігла тут сама цариця, оглядала усе степи, – ось тут, на бальці Кам'яньці, понизче Чернишевої, а повизче Новопавловки, і милі ставили, де вона пробігала. Мені тоді було так, що год шістьнадцять... Ей, гірко прійшлося бідній сиромі! Тоді ото й пісню зложили до зруйнування Січі, що, каже:

“Ой пішли, пішли славні запорожці
А не пішки, дубами;
А як оглянуться до славної Січі,
То вмютьця слезами...”

– І куди ж вони пішли?

– Далеко і на далекі землі: аж на Дунай, під турка. Довго вони там жили, аж поки не обрали собі за кошового Осипа Гладкого; так той уже перевів їх знову сюди. Коли чули, єсть Чорноморські козаки, так то запорожського званія. Те, та не те!

[^ вгору](#)

[Біля двору Івана Розсолоди.]

На этом я и покончил свою беседу с Иваном Игнатовичем Россолодой. В заключение я выразил желание осмотреть место бывшего бурдюга отца Россолоды, и старик с готовностью показал мне. Место бурдюга находится в огороде меньшого сына Ивана Игнатовича, Ивана; оно имеет восемь аршин длины и четыре ширины; около него росла верба, посаженная еще отцом Ивана Игнатовича, но недавно срубленная сыном последнего. “Уже я його пополаяв за ту вербину. Воно був поставлен

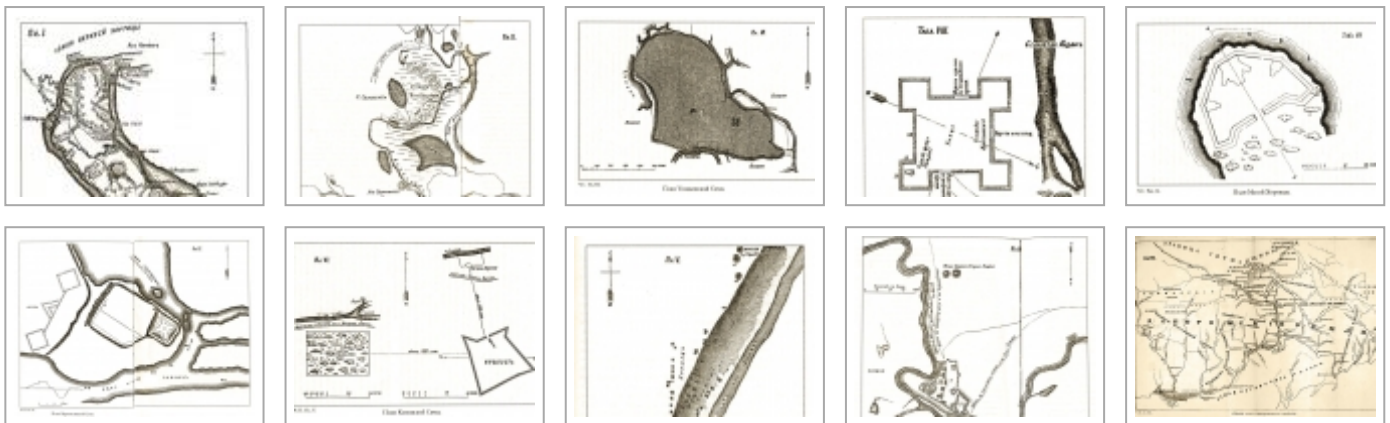
коло бурдюга стовп вербовий, та той стовп принявся, і виросла із нього вербина, а він (син) візьми та й зрубай її”. У Івана Ігнатовича от отця оставался еще “вимшаньк”, т.е. погреб для зимовки пчел, но он уже давно завалився; тепер от него осталась лишь одна яма, находящаяся в огороде другого сына Івана Ігнатовича, Самойла.

Близь двора Івана Ігнатовича Россолоды, в огороде крестянина Прокопа Шила, есть интересное место, достойное внимания археологов: среди совершенно ровной поверхности земли образовалась впадина, в виде правильного четырехугольника, в котором каждая из продольных сторон имеет по 20 аршин, а каждая из поперечных — по шести аршин. “Як ореш оце місто, то земля наче бухкотить; а весною у ото росколуюк усе крига сунетця, а вода аж реве, і не видко, куди вона виходе звідтіля. Якось ми взяли коляку, сажень п'ять довжини, та й давай її забивати у росколуюк, так вона уся увійшла, а дна і не достала. Шо воно таке єсть, не можемо розібрати; тут якось найшли горицик з якимсь нарядом: пряжечками, гапличками, реміньчиками; тут же найшли і стрілку якусь, ніж стальний, посудину скляну. Чи не льох це запорозжський?”

Дмитро ЯВОРНИЦЬКИЙ

[^ вгору](#)

Плани й карти у книзі

[^ вгору](#)

Деякі висновки з погляду сьогодення

Вражає живе життя, яке відчувається в цій розмові. І справа не лише в кількості дрібних деталей і нюансів, які може знати тільки справжній очевидець. Протягом століть відбувалася така собі міфологізація козацтва; зрештою, сьогодні одні люди схильні вбачати в запорозжцях характерників, які кулі жменями ловили, інші думають, що козак = жупан + шаровари, ще інші уявляють собі запорозжців як людей, які “з сумом в очах несли Україну в своїх серцях”... І лише в цій оповіді Івана Розсолоди вимальовується майже цілісна картина, яка з погляду етнографа має цілком завершену ідею.

У традиційних культурах цілого світу існує явище, яке етнографи називають **чоловічим воєнним союзом**. Воно має свої типові ознаки: заборона присутності жінок на території союзу й тяжка кара за порушення цієї заборони; військова наука у мирний час і жорстока дисципліна у воєнний; характерна обрядова система, спрямована на ефективне впровадження стратегічних і тактичних ідей і

привернення талану у військовій справі... Обов'язково – своє вбрання, звичаї, пісні. Представники такого союзу завжди вважаються в суспільстві обраними, силовою елітою. І, хоч у різних народів варіюються певні традиції, спільного, над-етнічного в цьому явищі є дуже багато. Чого вартий, наприклад, той самий звичай паління громадської люльки на військових нарадах, добре відомий також у північноамериканських індіанців, – та й не тільки у них. Спільна люлька – спільна й думка!

Але якщо у багатьох індіанських племенах військовій справі змалку вчився кожен хлопець, то в хліборобській Україні такого звичаю ДЛЯ ВСІХ не було. А боронитися завжди було від когось! Тому добровольці, які потрапляли на Січ і витримували тамтешнє життя, мали бути таки справді людьми небуденними – запеклими, завзятими, витривалими. І – жорстокими; життя завжди було жорстоке. Така була тоді воєнна логіка, яка не щадила й малих дітей. Бо якщо сьогодні не загинуть діти ворога, завтра вони виростуть – і від їхніх рук загинуть твої онуки...

Проте є в нашій військовій традиції й рідкісні для світу речі. Насамперед це підкреслена демократичність обрання військових провідників і можливість для частини війська вести хліборобський образ життя, кидаючи час від часу плуга й господарство і повертаючись до нього знову.

З цієї розповіді козацтво постає фактично як потужний **тогочасний “спецназ”** – і могутній засіб самозбереження нації! Ясна річ, таке середовище творило серед народу дуже сильні мистецькі й світоглядні образи, що стали основою національної ідеї. Бо саме козацька історія, поруч із творчістю Шевченка, завжди **об'єднувала українців** – незалежно від місця проживання, політичних поглядів та інших обставин.

Характерно, що російські та радянські ідеологи протягом тривалого часу намагалися вплинути на сприйняття українцями козацької історії. У збірниках пісень завжди акцентувалися ті, де козаченьки плачуть або чекають поки воріженьки самі випаруються, як роса на сонці. Разючий контраст цим публікаціям становлять польові записи пісень, що зберігаються подекуди й досі у давніх козацьких селах (див.наприклад, цей збірник: [“Козацькі пісні” – Надія Полякова, 1991](#)).

Козаки, якими їх пам'ятав Іван Розсолода, чудес не чекали. Вони воювали, закриваючи собою мирних людей – не лише українців, а й сусідів, зупиняючи воєнні удари на собі. Тому порівнювати козаків тодішніх із сучасними тематичними громадськими об'єднаннями просто не доводиться – це інша мета й зовсім інша ідеологія. Зате герої Майдану й добровольці АТО – значно ближчі до Січі!

Взагалі це характерний – і рятівний для України момент: коли настає лиха година, у нас одразу виникає Січ. Як ті два Майдани у 2004-му й 2014-му. Хто був – пам'ятає: начебто анархія, єдиного керівництва не видно, суспільних авторитетів просто не існує – але все робиться природнім чином у річищі єдиної мети. І поодинокі диверсії та спротиви просто тонуть у загальній стихії, неспроможні нічого з нею вдіяти. **І це ще питання, що “крутіше” – ловити кулі жменями, чи йти під обстріл з дерев'яним щитом – в ім'я Правди і Свободи!** Ось де героїка й епос наших днів!

Біда в тому, що з легкої руки “міфологізаторів” відбувається така собі **підміна понять**. Згідно з нею, козаки: а) були давно – і тепер “у козаків” можна гратися; б) майже всі мали якісь надприродні здібності; в) неодмінно ходили в шароварах і шапках із шликами; г) пили горілку бочками; д) обов'язково мали ні за що своїх жінок... І так далі – перелік цих нісенітниць можна продовжувати; але це все НЕ ПРО ТЕ. Козаки – це **ВІЙСЬКО**; в шароварах вони ходили, бо таке було їхнє тогочасне військове “круте” вбрання, і **козаками їх робили не шаровари чи надприродні здібності, а українська військова традиція!**

Втім, козак-характерник як казковий персонаж – це окреме поняття, і цілком природне в своєму жанрі. Див., наприклад, казки Лірника Сашка: відьми, характерники, упирі – і це все так і називається: КАЗКА. Все гаразд, коли поруч – колобки, котики й півники... :)

Але поза казковим жанром сьогодні не можна міфологізувати козаччину. Січ, слава Богу, в Україні справа цілком реальна і – в кращих своїх виявах – гідна наслідування й продовження в реальному житті.

[^ вгору](#)

Джерела

“Запорожье в остатках старины и преданиях народа” – 1888 – Частина 1 ([PDF](#)), Частина 2 ([PDF](#)).
Джерело: books.google.com.

“Запорожжя в залишках старовини і переказах народу” – 2005 – Частина 1 ([DJVU](#)), Частина 2 ([DJVU](#)).

Подобається! 6

13 грудня 2016 (оновлено 15.03.2017) // Категорії: [Актуальне](#), [ВИДАННЯ](#), [ГАЛЕРЕЇ](#), [ЕКСПЕДИЦІЇ](#), [Новини](#) · Теги: [Історичні пісні](#), [Автентичне](#), [Козацькі пісні](#), [Музичні інструменти](#), [Народні пісні](#), [Південь України](#), [Традиційні технології](#), [Трансформування традиції](#)

Вибрати мову ▼

Пошук:

НАЙНОВІШЕ:

- [Найкращий рецепт ВЕЛИКОДНЬОЇ ПАСКИ! :\)](#)
07.04.2017

УСІ ПУБЛІКАЦІЇ:

- [Новини](#) (116)
- [На інших сайтах](#) (18)

ЩО У НАС Є:

- [АУДІО](#) (20)
- [ВІДЕО](#) (32)
- [ГАЛЕРЕЇ](#) (18)
- [СТАТТІ](#) (21)
- [ВИДАННЯ](#) (34)
- [ОГЛЯДИ](#) (12)
- [ЕКСПЕДИЦІЇ](#) (20)
- [ПОВІДОМЛЕННЯ](#) (10)
- [Не тільки етнологія](#) (16)

ОКРЕМІ ФОТО:

ТЕГИ:

[Автентичне](#) [Бойківщина](#) [Буковина](#) [Відтворення традиції](#) [Гуцульщина](#) [Карпати](#) [Кобзарський цех](#) [Козацькі пісні](#) [Колядки](#) [Краєвиди](#) [Лемківщина](#) [Музей Івана Гончара](#) [Музейна справа](#) [Музеї](#) [Музичні інструменти](#) [Надніпрянщина](#) [Народна архітектура](#) [Народна музика](#) [Народне мистецтво](#) [Народні пісні](#) [Народні свята](#) [Наслідування традиції](#) [Ноти](#) [Обробка дерева](#) [Обряди і звичаї](#) [Опілля](#) [Побутові танці](#) [Полілля](#)

[Покрівельні техніки](#) [Полісся](#) [Реконструкція традиції](#) [Теслярство](#) [Традиційні технології](#)

[Трансформування традиції](#) [Чорнобильська зона](#)

ЗАХОДЬТЕ! :)

[Інші цікаві сайти](#) >>

[Наша кнопка](#) >>

Навігація

Попередня публікація: ← [Ханг, НАРІ drum, глюкофон – новітній традиційний музичний інструмент](#)

Наступна публікація: [Найкращий рецепт ВЕЛИКОДНЬОЇ ПАСКИ! :\) →](#)

Наше все: [Україна Споконвічна](#), [Етноархів](#), [Хор "Гомін"](#), [Бандурка](#), [Боривітер](#), [Цікаві сайти](#)
[RSS](#) [Dailymotion](#) [Vimeo](#) [Youtube](#) [Google +](#) [Facebook](#)

© 2011-2017 [Студія МИ](#)

Тема сайту та техпідтримка від GoodwinPress

[Вгору](#)